

Н.А.Сейко,

доктор педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ДИТИНА ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ОБ'ЄКТ ДОБРОЧИННОЇ ПІДТРИМКИ В УКРАЇНІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті представлено історико-педагогічний аналіз добродчинної підтримки дитинства в системі освіти України у ХІХ – на початку ХХ століття. Обґрунтовано зміст і сутність добродчинної підтримки дітей шкільного віку. Подано відомості про стипендіальні та конвіктові фондуші для учнів шкіл та гімназій з різних регіонів України.

Постановка проблеми. Гуманізм суспільних відносин, одним з виявів якого є добродчинність, що реалізується в різних формах допомоги й підтримки соціально незахищених прошарків суспільства, визначається не лише рівнем суспільного виробництва і економічним процвітанням держави, але й рівнем громадської свідомості й культури соціуму. Саме тому розвиток добродчинності у сфері освіти України ХІХ – початку ХХ ст. пов'язаний не тільки з розвитком суспільних виробничих сил, але й із зрушеннями у суспільній свідомості. Необхідність вивчення історичного досвіду добродчинності у сфері освіти, на нашу думку, викликана тим, що: у зв'язку з переходом до іншого суспільно-економічного ладу в Україні добродчинність перестала тлумачитися як буржуазний пережиток, але в свідомості пересічних громадян нове ставлення досі не утвердилось; історичний досвід добродчинності став потребувати нового осмислення у зв'язку з його аналогіями з нинішнім етапом розвитку українського суспільства; з'явилася нова галузь знання і практично-професійної діяльності – «соціальна педагогіка», яка стала тісно пов'язуватися з добродчинністю як науковим

феноменом і видом філантропічної діяльності; окреслилася концепція «соціальної відповідальності підприємництва», подальшого розвитку набула теорія «справедливого суспільства», що вплинуло на динаміку досліджень у галузі доброчинності.

Мета статті – обґрунтувати зміст та сутність доброчинної підтримки дитинства в сфері освіти України у ХІХ – на початку ХХ століття.

Здійснюючи аналіз становлення та розвитку доброчинної підтримки дитинства в ХІХ – на початку ХХ ст. як соціально-історичного явища, виходимо з положення про те, що на різних історичних етапах розвитку суспільства існували різні форми доброчинності у сфері освіти, які водночас переслідували спільну мету – підтримувати дитинство як особливу соціальну групу на місцевому, регіональному й загальнодержавному рівнях. У русі до єдиної мети розвивались й урізноманітнювались різні форми доброчинної підтримки дитинства, що мали суттєві відмінності в змісті та суб'єктно-об'єктній структурі, бо залежали від регіональних соціокультурних та соціально-економічних умов та їх ситуативної конфігурації.

Генеza розвитку доброчинності у ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалася у тяглоті, неперервності й наступності – як єдність у просторі й часі її структурних компонентів, видів, типів, що не ототожнювались, але зберігали свою структурну специфіку; як накопичення системних характеристик, поєднання традицій та інновацій у доброчинній діяльності, причому традиції склали її засади, а інновації – постійно нарощувану основу цього феномена. Доброчинність розвивалася на засадах наступності; з хаотичного незбалансованого процесу одиничних доброчинних актів вона перетворилася на доброчинну підтримку дитинства з ознаками системності, мотивовану й нормативно закріплену формальними правовими актами, а також усвідомлену членами суспільства як соціально схвалювану.

Головними рушійними силами розвитку доброчинної підтримки дитинства стали соціально-економічні та соціокультурні умови, які визначали рівень добробуту регіональної соціальної еліти та її соціальної

відповідальності, а також традиції християнської доброчинності, які склалися в Україні впродовж багатьох століть і за якої еліта класифікувалася за національною та релігійною належністю, що відіграло велику роль у виборі об'єктів доброчинності.

Аналізуючи доброчинну підтримку дитинства в Україні у досліджуваній період, ми виходимо, насамперед, з *теорії соціалізації* в її історико-педагогічному контексті. Ця теорія визначає соціалізацію особистості як неперервний і багатогранний процес, що триває протягом всього життя людини. Однак найбільш інтенсивно він протікає у дитинстві й юності, коли закладаються усі базові орієнтації, встановлюються головні соціальні норми й взаємини, формується мотивація соціальної поведінки. У цьому випадку підтримка процесу соціалізації з боку соціальних інститутів та інституцій – доброчинних у тому числі – виявляється значущою і може бути об'єктом дослідження історії соціальної педагогіки [1-2].

Соціалізація особистості здійснюється за допомогою широкого набору засобів, специфічних для того чи іншого суспільства на певному етапі його розвитку [3]. За допомогою цих засобів та заходів поведінка особистості і цілої групи людей приводиться до відповідності з прийнятими у даній культурі зразками, нормами, цінностями. Процес соціалізації дитини, її формування й розвитку, становлення як особистості відбувається у взаємозв'язку з оточуючим середовищем, яке впливає на процес за допомогою агентів і провідників соціалізації. Доброчинність належить до таких *провідників соціалізації*, якими є, наприклад, регіональне соціоекологічне середовище, оказіональне спілкування, мережа Інтернет тощо. Закономірність і заодно постійно вирішувана суперечність у відносинах провідників соціалізації різного ступеня значущості, на нашу думку, полягає у їх постійній взаємозмінності: так, наприклад, мережа Інтернет на якомусь етапі соціалізації дитини може стати домінуючим провідником соціалізації або ж призвести до формування соціально девіантного стану особистості. Те ж саме можна сказати й про доброчинність

як провідник соціалізації: як свідчить історичний аналіз цього феномена, почасти саме добродчинність ставала вирішальною для подальшої соціалізації особистості й прогнозувала її життєдіяльність на майбутнє.

Основою добродчинної підтримки дитинства в сфері освіти України у ХІХ – на початку ХХ століття стали *доброчинні фондуші*, що призначалися як для приходських училищ, так і для гімназій та вищих навчальних закладів у всіх учбових округах, до яких належала територія підросійської України. Найбільш розповсюдженим видом фондушів, який стосується безпосередньо добродчинної підтримки дитинства, стали *стипендіальні*, призначені для підтримки найбільш обдарованої частини учнів, які не мали змоги самостійно оплачувати своє навчання.

Стипендіальні фондуші як форма добродчинності у сфері середньої освіти стали розвиватися з початку ХІХ ст. Проте відсутність регулярної звітності щодо добродчинних пожертв у першій половині ХІХ ст. ускладнює можливість їх аналізу. Н. Юницький, аналізуючи фондуші й стипендії початку ХІХ століття, писав: „Щодо латинського слова „стипендія„ (*stipendium*, від *stips* – грошова допомога і *pendere* – платити), можна лише зауважити, що воно отримало таке право громадянства в нашому шкільному житті, що без пояснень кожен читач розуміє його як плату за виховання бідного учня чи допомогу, видану незаможному учневі“ [4, с.ІІІ].

Стипендіальний фондуш передбачав передачу певної суми коштів окремій особі чи педагогічній раді навчального закладу для призначення стипендії; ці кошти були найчастіше прибутком з маєтку чи кількох маєтків заможного мешканця. Одним з перших стипендіальних фондушів першого етапу розвитку добродчинності у сфері освіти України був стипендіальний фондуш Яна Лернета. Його особливість, крім величини самого фондуша, полягала ще й у тому, що він не мав під собою жодних маєтностей, а ґрунтувався на значному грошовому капіталі (123 000 злотих), що було нетиповим явищем для початку ХІХ століття [5, с.310]. Не зважаючи на поширеність фондушів як форми добродчинної підтримки дитинства в ХІХ

ст., фондуш Яна Лернета займає серед них особливе місце. За записом (заповітом), складеним за життя Яна Лернета, сума пожертви складала 30 000 руб. ср., відданих під 6 % річних (тобто 1 800 рублів). Ці відсотки мали повністю забезпечити утримання чотирьох учнів ліцею. Сутність конкурсу на отримання звання стипендіста Лернета полягала у тому, що кожен претендент на стипендію мав письмово відповісти на низку запитань, запропонованих викладачами ліцею з різних галузей знань. На наступний день відповіді кандидатів публічно оголошувалися і вони відповідали ще на п'ять питань, запропонованих викладачами [6, с.498]. Стипендіати Я. Лернета мали навіть свою форму одягу – гімназійні мундири з жилетом і брюками чорного, а не білого, як у всіх кольору та літерами „L” на гудзиках [7]. Зауважимо, що в заповіті чітко і навіть прагматично вписані умови використання добродійних коштів з цього фондуша. Йдеться про те, що, як правило, добродійники не окреслювали у заповітах, як саме у кожному конкретному випадку має переміщуватися, змінюватися, переводитися з місця на місце сума добродійного внеску. Натомість Ян Лернет зміг передбачити навіть скасування Кременецького ліцею, хоча на момент підписання заповіту цьому навчальному закладові нічого не загрозувало.

Ян Лернет визначив ще одну специфічну особливість своєї пожертви: його фондуш був конвіктовим, тобто призначеним на повне утримання стипендіатів, а не лише на оплату навчання [8, с.315]. Добродійник навіть передбачив можливу інфляційну загрозу для своїх коштів, а значить, для добробуту пансіонерів: „Кожні 20 років гімназія на підтвердження вищого начальства визначає, чи треба і як треба збільшувати річну виплату для учнів” [8, с.132].

Ян Лернет сформулював певні перестороги щодо вибору учнів для свого фондуша: це не могли бути, наприклад, діти професорів гімназії (аж до третього коліна), та діти всіх гімназійних чиновників. Фондатор прагнув досягти максимальної об'єктивності у виборі кандидатів на отримання стипендій. Його стипендіати повинні були мати: закінчений 2-й клас,

щеплення від віспи, незаможних батьків, але не кріпосних. Якби ж хтось з вихованців фондуша в певний момент перестав би відповідати цим вимогам, то він виключався з нього, а допомога розподілялася на трьох інших учнів, до остаточного отримання ними освіти [9, арк.135 звор.].

Фондуш Яна Лернета демонстрував, з одного боку, бажання і можливості фундаторів підтримати розвиток навчальних закладів, а також прагнення надати фінансову підтримку окремій особистості. З іншого боку – дає можливість дійти висновку про спорадичність доброчинності першої половини ХІХ ст. в Україні, відсутність системності в регіональному, законодавчому та етнокультурному контексті розвитку цього явища.

Дещо схожим до фондуша Яна Лернета виявився доброчинний внесок городского секретаря Бородки на утримання пансіонерів при Катеринославській гімназії. Так само, як і в заповіті Я. Лернета, п. Бородка пропонував продовжити дію стипендії для вихованця, якщо він побажає вчитися в університеті. Відмінністю стало призначення фондуша переважно для дітей родичів доброчинника. Крім того, в фондуші п. Бородки введено ще умову стосовно християнського благочестя вихованців, щоб „науки для них були допоміжними тільки засобами до успіхів в істинному благочесті, а не ставали поперед нього”, хоча це й не передбачало продовження навчання після гімназії в духовному училищі чи семінарії. Нагляд за виконанням усіх умов фондуша покладався на Катеринославський Приказ громадського призріння, до якого й переводилася сума 46390 руб., призначена для виховання пансіонерів [10, с.1190-1191].

Особливою формою доброчинної підтримки учнів у гімназіях та ліцеях України стали *пансіони (конвікти)*. Так, діти заможних батьків мешкали при монастирях або на квартирах вчителів з оплатою за домовленістю. Для всіх інших були організовані пансіони, оплачувані переважно з доброчинних коштів гімназії. Наприклад, у Кременецькому ліцеї Т. Чацький розташував вихованців у приватних будинках по вісім-десять чоловік, попередньо зібравши відомості про добру репутацію власників будинків. Таке утримання

учнів ліцею забезпечувало додатковий догляд за ними. З іншого боку, завдяки добродійній допомозі місцевої громади краю мешканці Кременеця мали додаткову можливість заробити на прожиття. Конвікти розподілялися на „фундушові” і „вільні”; останні були закладені у 1811 р. Польська громада краю зібрала кошти на утримання сімнадцяти учнів. Зазначимо, що цей фондуш став чи не першою можливістю отримання високого рівня освіти для дітей з незаможних волинських родин.

Крім того, заможні учні гімназії утримували двадцять інших учнів гімназії. Цей факт підтверджує, що „Кременецька гімназія ніколи не дозволяла своїм учням припускати думки, що існує якась різниця між шляхтичем і не шляхтичем” [11, с.25]. Однак після смерті Т. Чацького дирекція гімназії під тиском влади змушена була провести деякі зміни. Були ліквідовані дрібні фондушові конвікти і створена єдина велика казармена бурса.

Значну добродійну підтримку з початку XIX ст. отримували фактично всі створювані гімназії в Україні. Так, гімназія у Білій Церкві використовувала фондуш графа Владислава Браницького (з 1843 р.), до якого, окрім капіталу 5 000 руб., ввійшов кам'яний двоповерховий будинок та меблі для гімназії [12]. Немирівська гімназія існувала завдяки постійній фінансовій підтримці графа Болеслава Потоцького. Особливо значний фондуш було пожертвовано на потреби Слобідсько-Української гімназії в Харкові майором Алимовим у 1810 р. Добродійник призначив фондуш на вічні часи для утримання в гімназії незаможних вихованців (на стипендії для них і оплату окремого за ними наглядача). Після закінчення учнями цієї гімназії з цього фондуша вони могли отримати нагороду від 50 до 100 руб. на подальше влаштування [10, с.556]. 15 тис.руб. пожертвував на Катеринославську гімназію майор Скорняков, причому побажав, щоб кошти були використані таким чином: одну частину обернути на оплату праці вчителів артилерії, фортифікації і військової екзерциції. А іншу – на утримання в гімназії одного-двох незаможних учнів [10, с.728].

У стипендіальних фондах XIX – початку XX століття найбільш явно простежуються *індивідуальні характеристики доброчинності* у сфері освіти. Індивідуальна доброчинна підтримка дитинства у 30-70-х рр. XIX століття в контексті її суб'єктів представлена, передусім, давніми старшинськими козацькими родинами та їх потомками, дворянством, польською (чи сполонізованою українською) шляхтою та – з середини XIX ст. – російськими, єврейськими, грецькими та українськими заможними родинами.

Серед визначних жертвувачів на користь розвитку освіти у вигляді стипендіальних фондів, заснування цілих навчальних закладів чи закладів соціального захисту дітей учнівського віку, насамперед, варто назвати родину *Терещенків* – відомих українських доброчинників та меценатів другої половини XIX – початку XX ст. Так, Нікола Артемійович Терещенко був зарахований на дійсну службу до Імператорського Людинолюбного товариства – найбільш відомої на той час доброчинної організації під опікою імператорської сім'ї – на посаду попечителя Глухівського дитячого притулку, і став дійсним статським радником. З 1881 р., як попечитель 1-ї Київської гімназії, від сплачував стипендії не менш як десяти гімназістам щороку. Для гімназій призначалися такі стипендії родини Терещенків: таємного радника Н. Терещенка на стипендії для учнів 1-ї Київської гімназії – 10 000 руб., з них відсотків 400 руб. щорічно, та 5 000 руб., з них відсотків – 200 руб. щорічно; почесного попечителя 1-ї Київської гімназії О. Терещенка на стипендію імені таємного радника Н. Терещенка – 15 300 руб., з них відсотків – 612 руб. щорічно; таємного радника Н. Терещенка на стипендію імені П. Терещенка для Глухівської жіночої гімназії – 5 000 руб., з них відсотків – 225 руб. щорічно [16].

Приватна доброчинність часто зверталася до заснування у навчальних закладах *іменних стипендій*. Головне, на що зверталася увага при затвердженні стипендіальних фондів – щоб стипендія була цілком забезпечена готівковими коштами або ж цінними паперами, гарантованими урядом. Розмір стипендії, як правило, дорівнював розміру річної плати за

навчання. Найчастіше стипендія знаходилася на рахунку того навчального закладу, де навчався стипендіат, рідше видавалася на руки. Залежно від умов, закладених у Положенні про стипендію, стипендіат міг використати її на придбання навчального приладдя, одягу і взуття або ж на оплату за помешкання [17].

Досить часто в гімназіях призначалися стипендії імені О. Пушкіна, головним чином, з нагоди 100-річчя від дня його народження, як-от: почесного попечителя 1-ї Київської гімназії О. Терещенка на стипендію О. Пушкіна – 5 400 руб., з них відсотків – 216 руб. щорічно; почесного попечителя Немирівської гімназії на стипендію О. Пушкіна до 100-річчя з дня його народження – 6 000 руб., з них відсотків – 240 руб. щорічно. Пояснимо, що для призначення іменної стипендії у другій половині ХІХ ст. існував певний законодавчий порядок. Височайший дозвіл на присвоєння іменних стипендій був підписаний 28 травня 1876 р. як Положення комітету Міністерства освіти Росії. Клопотання про присвоєння іменної стипендії могло бути подане за умови забезпечення стипендії грошовим внеском. На будинку навчального закладу необхідно було вивісити спеціальну дошку із занесенням прізвищ жертводавців, якщо вони надавали кошти для побудови приміщення навчального закладу [18, с.1656].

Крім стипендій О. Пушкіна, призначалися також стипендії імені відомих учених. Так, у 1867 р. у 2-й Київській гімназії було засновано стипендію імені Михайла Ломоносова: „під час святкування ювілею академіка М. Ломоносова, членами університету св. Володимира та іншими особами, що знаходяться на службі в означеному окрузі, зібрано 2 073 руб. 23,5 коп. на заснування стипендії на пам'ять М. Ломоносова для виховання за рахунок відсотків з цієї суми у другій Київській гімназії найобдарованішого з селянських дітей” [19].

Серед інших іменних стипендій, які головним чином присвячувалися доброчинниками покійним родичам, дітям, котрі колись вчилися у певному навчальному закладі, або ж загалом не були іменними, на окрему увагу

заслуговують стипендії імені професора, таємного радника В. Бессера. Прізвище цього відомого науковця та педагога зустрічається ще на початку XIX ст. у зв'язку з діяльністю Кременецького ліцею. Пізніше разом з ліквідованим ліцеєм професор В. Бессер переїхав до Києва і продовжив роботу в університеті св. Володимира. По його смерті частина добродійників – можливо, серед них були учні або батьки учнів професора – присвятила йому пожертвувані стипендіальні кошти, а саме: стипендію імені В. Бессера для 2-ї Київської гімназії – 7 500 руб., з них відсотків – 295 руб. щорічно, стипендія імені В. Бессера для Немирівської гімназії – 5 400 руб., з них відсотків – 400 руб. щорічно [20, с.128]. Сам В. Бессер свого часу пожертвував кошти для стипендій у гімназіях Житомира та Кам'янця-Подільського (відповідно 5 000 та 7 434 руб.). Щоб уявити собі вартість такої стипендії, порівняємо її з цінами на письмове приладдя та матеріали станом на початок XX ст. Так, 100 штук зошитів з паперу вищого сорту коштували 3 руб., червоні та сині олівці – по 9 коп. за штуку, дюжина ручок – 1 руб. 44 коп., лінійки та косинці – від 8 до 20 коп., пенали – від 20 до 35 коп., значки для кашкетів учнів міських училищ – по 10 коп.

У 1866 р. в Житомирській гімназії була запроваджена стипендія для селянських дітей: „Волинський губернатор, направивши до директора училищ Волинської губернії 2 000 руб., виручених від спектаклів, даних у Житомирі аматорами на початку нинішнього року, повідомив, що розпорядники і особи, що брали участь у цих спектаклях, побажали використати означені кошти на заснування у Житомирській гімназії стипендії для одного вихованця з місцевих селянських дітей” [21, с.326].

Стипендії для селянських дітей – явище досить рідкісне для добродійності люстраційного періоду. Набагато частіше засновувалися стипендії для дітей збіднілого дворянства – так цей прошарок себе стратифікував. Що ж до селян, то стипендії на їх навчання у навчальних закладах рівня гімназії, тим паче в університетах, фактично відсутні.

Ще один вид стипендіальної доброчинності – призначення стипендії з умовою, що випускник певного навчального закладу відпрацює визначену наперед кількість років у місті, містечку чи селі. Така стипендія була заснована в Острозькому повітовому училищі: „Селяни – власники і колишні державні Острозького повіту, громадськими приговорами... постановили виховувати в Острозькій прогімназії по одному вихованцю від волості і п'ять від повіту для заміщення цими вихованцями згодом посад волосних писарів і сільських вчителів” [22, с.1253].

Іноді іменні стипендії призначалися для родичів доброчинника. Тоді це обговорювалося в окремій умові, як щодо стипендії в Чернігівській гімназії в 1871 р.: „Дочка дійсного статського радника Надія Дмитрівна Мізко, вже покійна, духовним заповітом від 31 квітня 1866 р. призначила капітал 6 000 руб. на заснування з його відсотків стипендії її імені, переважно для її родичів у Чернігівській гімназії” [23, с.84].

Час від часу іменні стипендії засновувалися в пам'ять покійних викладачів гімназій та повітових училищ. Так, в 1872 р. таку стипендію за підпискою організували викладачі 2-ї Київської гімназії на честь покійного директора гімназії. Її величина складала 200 руб. ср.

Доброчинні пожертви почасти разюче відрізнялися величиною; але від того визнання самого факту доброчинності з боку держави не применшувалося. Щоправда, значні пожертви могли спричинити й значну нагороду з боку імператора – орден, особисту подяку тощо; менші – подяку попечителя учбового округу, запис у врочистій книзі училища чи гімназії. Так, виділеної на стипендію в 2-й Київській гімназії суми в 200 руб. вистачило заледве на підтримання, а не на утримання одного зі студентів гімназії. Найімовірніше, це була плата за навчання одного гімназиста. Тим паче не вистачило б цих грошей, наприклад, для студента університету. Але значущість кожного окремого факту доброчинності є непересічною, адже в цій ситуації мешканці певного міста або викладачі певного навчального закладу без примусу, з власної волі ставали доброчинниками. Мотивацією

могло стати почуття батьків, які втратили дитину і в пам'ять її вирішили заснувати стипендію її імені. Добročинність почесних попечителів, блюстителів, навіть штатних смотрителів мала інший характер – для них це був майже обов'язок, без якого вони навряд чи могли претендувати на ці посади. Варто зауважити, що в одному випадку йшлося про задоволення власного самолюбства, в іншому – про демонстрацію свого достатку, своєї сили, свого впливу, в третьому – про пам'ять одних людей про інших, в четвертому – про реалізацію вірнопідданських почуттів. Але існували й приклади щирого милосердя, не затьмареного будь-яким, навіть психологічним розрахунком. Стипендії „в складчину” найчастіше були таким прикладом.

Крім родини Терещенків, у добročинній підтримці дитинства проявилися також пожертви *М. Судієнка, Ю. Оржешка та В. Ладомирського* на розвиток середньої й початкової освіти в Україні. Штаб-ротмістр Михайло Осипович Судієнко [13, с.84], почесний попечитель Чернігівської гімназії, у 1843 р. повністю обмундирував дев'ять незаможних учнів Чернігівської гімназії (на 150 руб. ср.), пожертвував 166 руб. для нагород учням, які успішно закінчили курс навчання, а також 100 руб. для влаштування лікарні при благородному пансіоні гімназії. Долучився М. Судієнко й до створення пансіону при Чернігівській гімназії. До його заснування учні мешкали переважно на приватних квартирах, по десять – двадцять учнів разом. Як писав один із сучасників, „що це були за квартири – бридко згадати. Оплачувалися вони, щоправда, дешево – рублів по 3 на місяць зі столом і не більше 1 руб. без столу, але зате й послуг від господарів надавалося мало. Ще їжа, завдяки казковій тодішній дешевизні, була прийнятною і готувалася зі свіжих припасів, хоч несмачно... У самих приміщеннях – бруд, відсутність найпримітивніших зручностей, змішання вікових груп було звичним явищем... Кітченко [директор гімназії – Н.С.], одразу після переведення до Чернігова, звернув увагу на ці злочасні квартири... Обставини сприяли: почесним попечителем гімназії був обраний дворянством заможний, добрий і

доброзичливий поміщик М. Судієнко, котрий одразу оцінив прагнення Кітченка і пішов назустріч його пропозиціям. Їхні спільні зусилля, що спиралися на крупні пожертви попечителя, закінчилися успішно: благородний пансіон був відкритий, хоча й у невеликих розмірах, що залежали від тісноти приміщення, у самому будинку гімназії” [14, с.106-107].

У 1849 р. М. Судієнко прийняв посаду почесного попечителя Білоцерківської гімназії, з 1855 р. – Новгород-Сіверської. Як попечитель останньої, у серпні 1855 р. „виявив бажання мати на своєму утриманні в спільній учнівській квартирі одне місце для бідних і старанних учнів, на котре вступив обраний ним учень 3 класу Семен Полетика” [15, арк. 1], а в січні наступного став утримувати ще одного, на спільній учнівській квартирі. Ним став учень 4 класу Никандр Лазаревич [15, арк. 2]. Крім цього, у 1856 р., як писав директор Новгород-Сіверської гімназії Павло Науменко до почесного попечителя Київського учбового округу М.І.Ребіндера, „колезький радник Михайло Судієнко 8 цього червня направив до мене пожертвувані ним для бібліотеки спільної учнівської квартири при цій гімназії книги – 36 назв у 78 томах” [15, арк. 1].

Почесний смотритель Луцького дворянського училища підпоручик *Ю. Оржешко* в 1852 р. оплатив найом квартири, навчання та лікаря для прийнятого на своє утримання сина вдови дворянки Мілятицької Тимофія Мілятицького [24, арк. 1]. У 1854 р. він сплатив 60 руб. ср. за навчання трьох незаможних учнів у цьому училищі [24, арк. 1], в 1855 р. надав 100 руб. ср. на ремонт коридора в училищі, побудову ганку, заміну вікон і дверей, а також прийняв на свій кошт в цьому навчальному році трьох учнів і сплатив за кожного з них по 60 руб. ср. за утримання і по 6,50 руб. плати за навчання та на лікаря, що разом склало 199 руб. 50 коп. на рік. Сам Ю. Оржешко писав до почесного попечителя Київського учбового округу (Д. Бібікова), що станом на 1855 р. пожертвував Луцькому училищу близько 1100 руб. ср. Припускаємо, що добродійник мав на увазі загалом всі свої пожертви станом

на 1855 р., оскільки в документах віднайдено матеріали лише стосовно 320 руб. пожертв [25, арк. 1-2].

Деякі пожертви, які надавалися середнім навчальним закладам, свідчать про те, що добродійники були досить добре обізнані зі станом справ у них і реальною ситуацією з побутом та забезпеченням учнів – за допомогою керівників навчальних закладів чи особисто. Директор училищ Полтавської губернії 20 березня 1865 р. повідомляв попечителю Київського учбового округу князю В. Ширинському-Шихматову про те, що штатний смотритель Прилукського повітового училища звернувся з проханням до попечителя Троцини щодо крайньої бідності деяких учнів, наслідком якої стали „незадовільні успіхи, а іноді й звільнення з училища за невнесення плати за навчання. То пан Троцина переправив до нього 9 цього березня 108 руб. для видачі з них допомоги учням на розгляд педагогічної ради училища і разом з тим доручив штатному смотрителю і на майбутнє доводити до його відома про ті крайні випадки, коли було б необхідно надати допомогу бідним учням [26, арк. 1] ”.

Перебуваючи на посаді почесного попечителя Житомирської чоловічої гімназії, значну добродійну підтримку цьому навчальному закладові надавав *Юзеф Ігнаци Крашевський*. Так, 21 березня 1857 р. директор училищ Волинської губернії Ф. Кітченко писав попечителю Київського учбового округу М. Ребіндеру: „Почесний попечитель ввіреної мені гімназії Крашевський 20 цього березня за № 5 повідомив мені, що він, бажаючи поліпшити харчування учнів третього відділення спільних учнівських квартир, дійшов з економом цього відділення дворянином Краницьким угоди, щоб учням давали три рази на тиждень на обід третю страву, згідно з розкладом, і економ Браницький відповідно до сьогоднішньої дороговизни домовився по сорок рублів і щоб плата здійснювалася йому щомісячно наперед, за рахунок якої видано п. Крашевським Краницькому наперед по 1 червня цього року сріблом 150 руб.” [27, арк. 1]

Про цю пожертву письменника повідомлено було міністра освіти. Тому 1 травня 1857 р. попечитель учбового округу М. Ребіндер отримав від департаменту освіти такого листа: „За представленням Вашого Превосходительства 12 минулого квітня я дозволяю оголосити почесному попечителю Житомирської гімназії Крашевському, за здійснене ним пожертвування на користь спільних учнівських квартир цієї гімназії вдячність Міністерства народної освіти” [27, арк. 4].

Після цього попечитель учбового округу особисто звернувся до письменника з таким листом: „Милостивий государ Йосип Іванович! Отримавши донесення директора училищ Волинської губернії про здійснене Вами пожертвування для поліпшення харчування учнів 3-го відділення спільних учнівських квартир Житомирської гімназії, я доповідав міністру народної освіти про таке Ваше пожертвування. Внаслідок цього пан товариш міністра 1 цього травня за № 3820 доручив мені за це пожертвування Ваше оголосити Вам, Милостивий государ, вдячність Міністерства народної освіти” [27, арк. 5].

Отже, приватна ініціатива у розвитку середньої освіти України в люстраційний період представлена: польською (чи сполонізованою українською) шляхтою; нащадками давніх старшинських родів; місцевими етнічними громадами. Серед найбільш відомих доброчинників у сфері підтримки дитинства вирізняються родини Терещенків, Олізарів, та довголітні доброчинні пожертви І. Фундукля, М. Судієнка, В. Ладомирського, Ю. Крашевського та ін. Значна частина приватної доброчинності припадала на почесних попечителів і смотрителів навчальних закладів.

Головними формами доброчинної підтримки дітей шкільного віку України з боку приватних осіб стали: грошова (одноразові допомоги, утримання в пансіонах, стипендіальні фонди, подальше використання фондушів); майнова (надання приміщень і меблів для гімназій, забезпечення учнів одягом і взуттям); діяльнісна (безплатна праця в гімназіях та пансіонах

при них). Серед учнів середніх навчальних закладів, які найчастіше отримували добродійну допомогу від приватних осіб, переважали представники зубожілого дворянства – як прошарку, який під впливом соціально-економічних трансформацій поступово звільняв місце соціальної еліти для промисловців і купців, зберігаючи натомість високий рівень мотивації до отримання середньої і вищої освіти. Зрідка добродійною підтримкою користалися й діти селян; однак кріпосна залежність не давала їм змоги отримувати середню й вищу освіту. Тому частіше на стипендії приватних добродійників могли претендувати діти вільних городян – ремісників, торговців, дрібних чиновників.

Список використаних джерел:

1. Зверева І. Д. Дефініції соціальної роботи та соціальної педагогіки [Текст] / І. Д. Зверева // Практична психологія та соціальна робота. — 2001.—№ 4. — С. 12—16.
2. Харченко С. Я. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / С. Я. Харченко. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 286 с.
3. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій : навчально-методичний посібник / Н. А. Сейко. — Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2001. — 256с.
4. Фондуши и стипендии Виленского учебного округа. Справочное пособие / [сост. Н. Юницкий]. — Вып.1. — Ч.1. — Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1884. — 236 с.
5. Osiński A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku. — Krzemieniec, 1816. — 414 s.
6. 6 марта 1809 г. Об утверждении акта завещания Лернета на фондуш для четырех учеников Волынской гимназии // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — Т. I. : Царствование Александра I. — СПб, 1864. — С. 498.

7. Коляденко С. М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині у ХІХ – першій половині ХХ століття : монографія / С. М. Коляденко. — Житомир : ЖДПУ, 2002. — 124 с.
8. Русский биографический словарь : Т. 12 / под ред. Н. Д. Чечулина, М. Г. Курдюмова]. — СПб, 1914. — 348 с.
9. О управлении и заведывании Попечителем Киевского учебного округа Лернетовским фондушем. — ЦДАК, ф. 707, оп. 309, спр. 2, 1836 р.: В 2 т. — Т. 1. — 212 арк; — Т. 2. — 202 арк.
10. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из архива Министерства Народного Просвещения. — Т. III: Учебные заведения в западных губерниях. 1805 — 1807. — СПб, 1898. — 1186 с.
11. Witte K. O szkole Krzemienieckiej. — Warszawa, 1843. — 125 s.
12. Zasztowt L. Kresy 1832 — 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. — Warszawa, 1997. — 445 s.
13. Борисенко В. Й. Культурно-освітня діяльність громадськості Лівобережної України в 1825—1860 рр. / В. Й. Борисенко, І. М. Левченко. — К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. — 106 с.
14. Черниговская гимназия начала 40—х годов // Киевская старина. — № 10. — 1894. — С. 106 — 107.
15. О пожертвовании почетным попечителем Новгород—Сиверской гимназии Судиенком в пользу гимназической библиотеки 36 названий книг. — ЦДАУК, ф. 707, оп. 87, спр. 3650, 1856 р. — 8 арк.
16. Сейко Н. А. Едукаційні фондуші як форма доброчинності на Правобережній Україні у ХІХ столітті / Н. А. Сейко // Історико-педагогічний альманах. — 2005. — №1. — С. 99—111.
17. Гузенко Е. С. Роль государства в развитии благотворительности в систем образования России в конце ХІХ — начале ХХ века

[Электронный ресурс] / Е. С. Гузенко. — Режим доступа : http://www.auditorium.ru/aud/v/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&CounterThesis=1&id_thesis=713&PHPSESSID=453ad9813dff6074d89b7120a6d62901

18. Свод законов Российской империи. — Т. X. — Ч. 1. Изд. 1887 и продолж. 1895 г. — 1728 с.
19. 13 октября 1867 г. Об учреждении при 2-й Киевской гимназии стипендии в память академика М.В. Ломоносова // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — Т. 4 : Царствование императора Александра II. 1865 — 1870. — СПб, 1871. — С. 548.
20. Циркуляр министра народного образования от 11 сентября 1882 года о записях на документах об окончании высшего учебного заведения стипендиатами земства, срока их обязательной службы или возврата средств, использованных на их обучение в случае невыполнения обязательств. — 1882. — ЦДІАУК, ф.707, оп.169, спр.7. — 52 арк.
21. 17 июня 1866 г. Об учреждении в Житомирской гимназии стипендии для воспитанника из крестьянских детей // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — Т. 4 : Царствование императора Александра II. 1865 — 1870. — СПб, 1871. — С. 326.
22. 3 июня 1869 г. Об учреждении стипендий в Острогской Прогимназии по одному воспитаннику от волости и пяти от уезда и о наименовании одного воспитанника „воспитанником Александра Павловича Безака” // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — Т. 4 : Царствование императора Александра II. 1865 — 1870. — СПб, 1871. — С. 1253.
23. 28 апреля 1871 г. Об учреждении в Черниговской гимназии стипендии имени г-жи Мизко: Сборник Постановлений по

- Министерству народного просвещения. — Т. 3. : Царствование императора Александра II. 1871 — 1873 гг. — СПб, 1865. — С. 84.
24. О пожертвовании бывшим почетным смотрителем Луцкого уездного училища Оржешко на содержание бедных учеников. — ЦДІАУК, ф. 707, оп. 87, спр. 3803, 1857 р. — 48 арк.
25. Ведомости о пожертвованиях, поступивших в пользу учебных заведений Киевского округа. — ЦДІАУК, ф. 707, оп. 18, спр. 218, 1852 р. — 6 арк.
26. О пожертвовании почетным смотрителем Прилукского уездного училища Троциною 108 руб. сер. в пользу бедных учеников того училища. — ЦДІАУК, ф. 707, оп. 31, спр. 182, 1865 р. — 4 арк.
27. О пожертвовании почетного попечителя Крашевского в пользу учеников Житомирской гимназии. — ЦДІАУК, ф. 707, оп. 87, спр. 3788, 1857 р. — 8 арк.

Сейко Н.А. Ребенок школьного возраста как объект благотворительной поддержки в Украине в XIX – начале XX века.

В статье представлен историко-педагогический анализ благотворительной поддержки детства в системе образования Украины в XIX – начале XX века. Обосновано содержание и сущность благотворительной поддержки детей школьного возраста. Представлены сведения о стипендиальных и конвиктовых фондах для учеников школ и гимназий из разных регионов Украины.